

Център за семиотични и културни изследвания

eБИБЛИОТЕКА

МАЙЪР ШАПИРО

ДУМИ И КАРТИНИ

e-издание на Център за семиотични и културни изследвания

2012

www.cssc-bg.com

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

Romanesque Art

ХУДОЖНИКЪТ И НЕГОВИЯТ ПРОЧИТ НА ЛИТЕРАТУРНИЯ ТЕКСТ

Голяма част от изобразителното изкуство в Европа от късната античност до 18 век третира сюжети, почерпани от писани текстове. Задачата на живописеца и скулптора е била да превеждат словото – религиозно, историческо или поетично – във визуални образи. Вярно е, че много художници не са се обръщали направо към текста, а са копирали вече съществуващи илюстрации дословно или с известни изменения. За нас днес разбираемостта на това копие, както и на оригинала, се определя в последна сметка от неговото съответствие с познат текст посредством разпознаваемите форми на изобразените предмети и действия, означени от думите. Освен това приемаме, че изображението съответства на представата или споменния образ, свързан с думите.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

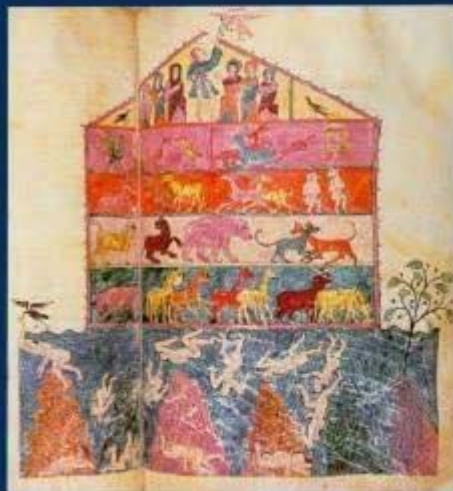
3

Romanesque Art

Това съответствие между дума и картина е често пъти проблематично и може да се окаже изненадващо неясно. В старите печатни библии една и съща гравюра е била използвана за илюстриране на различни сюжети. Това са обаче епизоди, сходни по общото си смислово значение. Картината на раждането на Яков се повтаря при раждането на Йосиф и на други библейски персонажи, а една батална сцена служи за илюстриране на няколко подобни сражения. Именно мястото на гравюрата в книгата, в определен пасаж от текста, ни позволява да схванем по-конкретното значение, вложено в нея.

LATE ANTIQUE,
EARLY CHRISTIAN AND
MEDIAEVAL ART

Selected Papers

MEYER SCHAPIRO

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

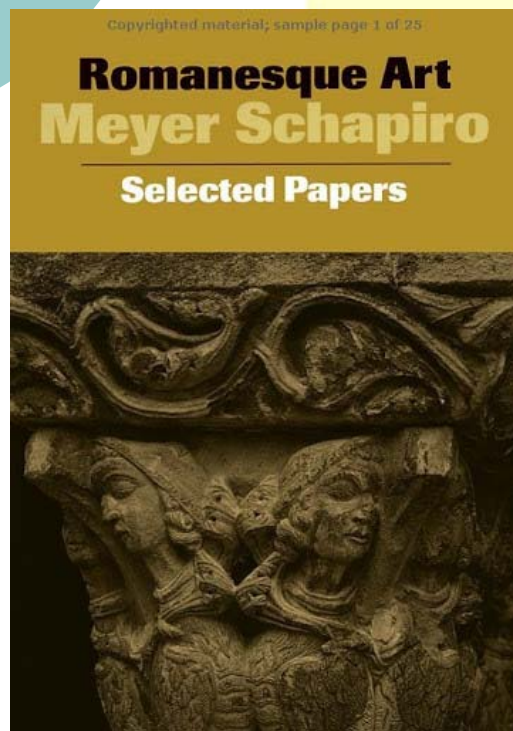
За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

В други случаи обаче е достатъчно да видим в изображението само няколко елемента от познат текст, за да разпознаем историята. Текстът често е толкова много по-пълнен от илюстрацията, че тя изглежда просто като знак, като заглавие на картина; една-две фигури и някой атрибут или аксесоар, видени заедно, извикват в съзнанието на посветения зрител цялата верига от действия, свързани в този текст с изобразените елементи, освен ако някой противоречив детайл не спре процеса на разчитането. Примери са стенописите в християнските катакомби в Рим, изобразяващи Ной в ковчега, Даниил сред лъвовете и Сузана със старците. Но смисловото съдържание на такива сгъстени изображения може да бъде обогатено със значения и символични стойности, които не са явни в основния текст; за зрителя християнин тези значения и стойности са били утвърдени от всичко онова, което той е бил научил за същите теми от религиозни коментари и алюзии в проповеди, обреди и молитви.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

5

Днес това по-пълно съдържание трябва да бъде възстановено чрез изследване на старите текстове; но след като сме ги проучили, все пак остава несигурно кое от различните значения на сюжета, заложен в литературните разработки на основния текст, е търсено в конкретно наименовано изображение. [...]

Ако някои илюстрации на даден текст са крайно редуцирани версии на сложно повествование – просто емблема на разказа – други пък разширяват текста, като привнасят детайли, фигури и декор, неуказани в писмения източник. Понякога самият текст не е достатъчно изричен, за да даде материал за картина дори в най-общи черти.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

Когато в книгата „Битие“ се разказва, че Каин убил Авел, трудно можем да илюстрираме историята, без да покажем как е извършено убийството. В текста обаче не се споменава никакво оръжие и художниците трябва да го измислят. Както еврейското „уби го“, така и латинският му еквивалент са общи понятия, и означават по-скоро последицата, отколкото самото действие. Но дори резултатът не може да бъде представен тук заедно с извършителя и жертвата, ако не бъде показано и оръжието. Християнският фолклор и легендите в еврейските „Мидрашим“ са предоставили липсващите указания за вида на оръжието: камък, клон на дърво, тояга, коса, челюстна кост и още други. Всяко си има своите основания във въображаемите обстоятелства на деянието или дори в името на Каин. Може да е било камък, защото са си казвали, че престъплението е извършено, преди да е имало оръжия от желязо или бронз; или, спомняйки си, че Каин е бил земеделец, художникът му е дал коса или мотика.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

Romanesque Art

Оттук като че ли следва, че визуалното изображение е по-конкретно от словото, но макар това да е така в много случаи, могат да се посочат словесни разкази с елементи на описание, физически или психологически, които не се срещат в картините и по принцип не се поддават на превеждане във всички стилове на изкуството поради ограничения обхват на техните изобразителни средства. През архаичните периоди на античното и средновековното изкуство художниците често са смятали за необходимо да надписват изображенията с имената на персонажите, та дори с текстове, обясняващи действието, въпреки че според общоприетото схващане, подкрепено от авторитета на църковните отци, изображенията са били безсловесна проповед, предназначена за неграмотните.

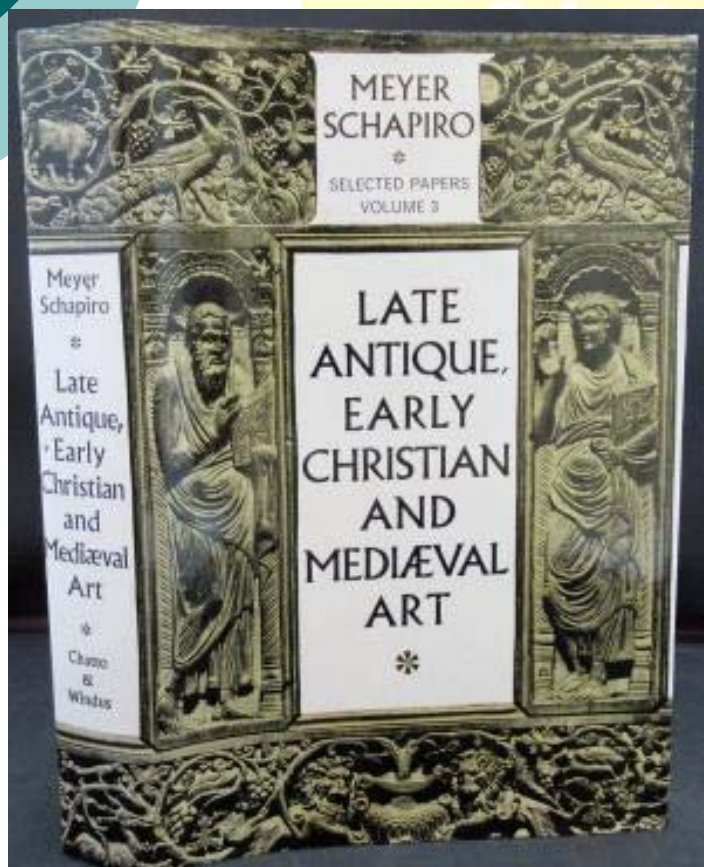
МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

8

Romanesque Art Meyer Schapiro

Освен различията между текст и образ, произтичащи от лаконизма или обобщеността на думата и от специфичните за словесното и визуалното изкуство възможности, трябва да се имат предвид и някои исторически фактори: (а) измененията в смисловото значение на даден текст за последователните му илюстратори, макар думите да си остават едни и същи, и (б) измененията в стила на изобразяване, които се отразяват на подбора на детайлите и на тяхното експресивно действие.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

9

Промяната в смисловото значение може да има различни причини. В картинната версия оригиналният текст често е бил съчетаван или контаминиран с други текстове и образи. Така в изображението на „Рождество Христово“ познатите и на практика вече канонични вол и осел са въведени въз основа на пасаж от Исая (1:3): *„Волът познава стопанина си, а оселът – яслите на господаря си; и Израил ме не познава“*; този текст може би е бил използван в полемиката на християните срещу евреите, които не признавали, че Христо е месия, и по този начин се отказвали от смисъла на своето юдейско име – „народът, който знае“. По същия начин някой тънък теологичен аргумент може да наложи вмъкването на детайл в илюстрацията на текст, който сам по себе си не дава дословно основание за такъв елемент. В изображенията на Петдесетница – „Слизането на св. Дух“, западноевропейските художници, в съгласие с учението на римската църква и в противовес на гръцката православна догма, представят гълъба спускащ се едновременно от фигурата на Иисус Христос и от ръката на Бог Отец – картинна формулировка на онова *filioque*, което разделяло двете църкви.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

10

Що се отнася до стиловия фактор, може да се посочат големите промени в третирането на традиционни библейски теми, породени от нормите на византийското, романското, готическото, ренесансовото, маниеристичното и бароковото изкуство, всяко със своите начини на изобразяване на действие и композиране на сцена. Стилът като отличителна и обичайна система от художествени форми е експерисво средство и е в състояние да промени често пъти оскъдния буквален смисъл в самия процес на превеждане на текста в образ, особено когато текстът е творение на много по-древен и в някои отношения по-примитивен тип изкуство. Във всеки стил има правила на изображение, които редом с идеите и ценностите, господстващи в съответната култура, направляват избора на местоположението, позите, жестовете, облеклото, големината, декора и други особености на действащите лица и предметите.

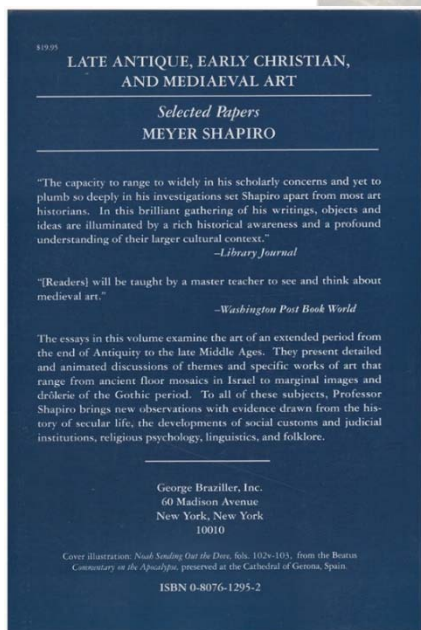
МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

11

Romanesque Art

Като дава картинна форма на персонажите, назовани в стария текст, художникът често ги изобразява анахронично като хора на собственото му време и място или според общоразпространените по негово време представи за миналото. И стилът на изкуството, не по-малко от съвременните интереси, които обогатяват текста при прочита, пронизва и преработва онова, което е взето от текста. При всеки нов стил въображението проявява своя характерна тенденция да си представя даден сюжет. „Поклонението на влъхвите“, споменато само в едно евангелие, което дори не посочва броя на мъдреците, бива отначало изобразявано просто с две, три или четири фигури в сходни източни дрехи, пристъпващи към седналата Мария и Младенеца в неопределено пространство.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

12

Romanesque Art

По-късно то се превръща в широко разгъната, празнична сцена сред просторен пейзаж с огромно шествие на свитата на тримата индивидуализирани царе и включва многобройни алюзии, привнесени от фантазията на вдъхновени читатели и екзегети; писмените версии на разказа биват на свой ред повлияни от тези изображения. Именно такива картинни трансмутации на отделния текст с течение на времето придават на иконографските изследвания голямото им значение за разкриване наменящите се идеи и начини на мислене.

За читателя християнин даден текст от Стария завет може да има както буквален, така и символичен смисъл – символичен, тъй като буквално посочените предмети и събития са самите те знаци на други предмети, действия и идеи.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

13

Ние приемаме, че символичният смисъл обикновено, ако не винаги, е известен на художника. В неговата илюстрация на писаното слово понякога съзираме влияния от двете големи направления в християнската библейска екзегетика – едното наречено антиохийско, което изследва буквалното значение, за да го направи по-пълно разбираемо в духа на оригиналния еврейски контекст, а другото, разработено от александрийските тълкуватели, които търсели освен това и някакъв специфично християнски теологичен, мистичен и морален смисъл – метод на т. нар. „четиризначна интерпретация“. Много неща в Стария завет, взети в буквалния им смисъл, са били неясни, невероятни, дори скандализиращи за християнската вяра, макар да са били словото на Бога; затова е трябвало да се търси някакво скрито значение, по-дълбоко и по-приемливо, така както езичниците гърци са направили с Омир.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

Romanesque Art

14

Трябва да се отбележи, че явният буквален смисъл в попълните си подробности е често пъти нещо повече от голия исторически факт – епизод от еврейското минало. Като четем разказа за жертвопринасянето на Исаак от Авраам, ние осъзнаваме наличието на определен етичен проблем и на тежък заряд от религиозно значение независимо от тълкуването на епизода като предвестяващ християнството поради аналогията с жертвата Христова.

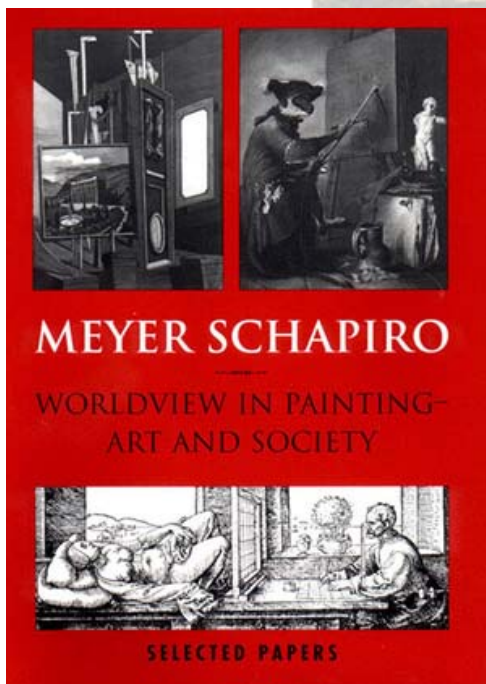
Заслужава отбелязване и един друг аспект на илюстрирането на буквалното значение в средновековното изкуство: обичаят да се изобразяват метафорите в текста като че ли са просто описателни понятия. Когато големият художник, илюстрирал латинския Утрехтски псалтир от 9 век, стига до пасаж в псалм 43 (44): „Стани, защо спиш, Господи!“, той рисува Бог, лежащ на постеля и събуден от ангели.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

15

Същият този художник вмъква в други илюстрации на псалтира различни епизоди от евангелията като алюзии, които според него се съдържат явно в думите на псалмопевеца. Така например за пасажа в псалм 86 (87), стих 5: „А за Сион що казват: тоя и тоя мъж се роди в него, а сам Всевишния го укрепи“, той рисува картина на „Рождество Христово“. Той би могъл да подходи към псалм 43 (44) в същия алегоризиращ дух като византийските художници, които илюстрирали този стих, загатвайки за Възкресението чрез подходящо изображение на жените мирносици на гроба. Свободата на тълкуването в Утрехтския псалтир, честото преминаване от буквално към символично, при неизменен стил на рисунка и композиция, е характерна особеност на тази забележителна книга.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

16

В някои произведения алегорията на коментатора става ясна поради съчетаването на буквалната илюстрация с втора картина, която изобразява символичното значение. Така в едно още ранно изображение „Жертвопринасянето на Исаак“ е свързано с картина на „Разпятието“, а носещият съчки Исаак – с Христос, носещ Кръста. Някои илюстрирани страници на една Нравоучителна библия от 13 век са примери за този подход. Очевидно е обаче, че дори без съпровождащото изображение картината на „Жертвоприношението Авраамово“ е давала възможност да бъде тълкувана като първообраз или антетип на „Разпятието“. Понякога контекстът, мястото на тази старозаветна сцена в ръкопис на Евангелието или върху олтарен кръст са били достатъчни да насочат мисълта на зрителя към Христос. Или пък тази връзка се подсказва по по-тънко алюзивен начин с един само детайл: провесеният за рогата му овен в храста или изображението на храста като високо растение с два кръстосани клона, или пък съчките върху рамото на Исаак във форма на кръст.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

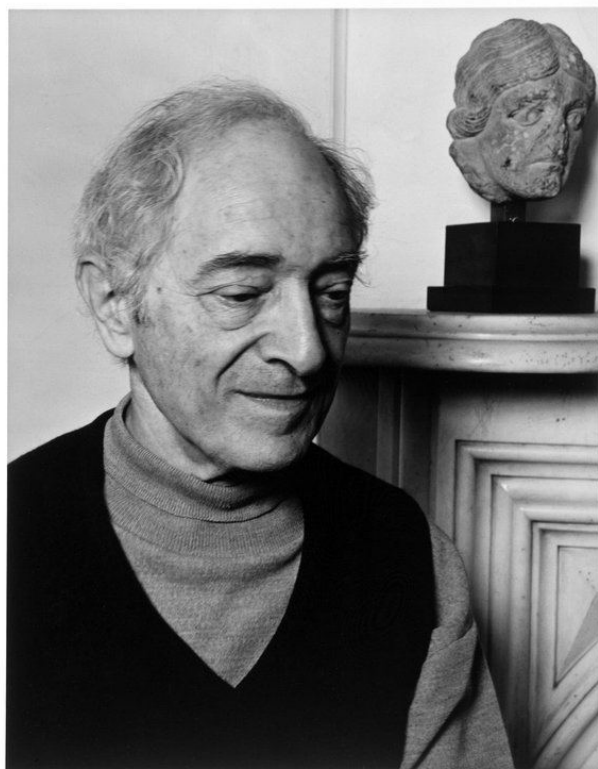
За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

Romanesque Art

Meyer Shapiro

Selected

17

Там обаче, където са липсвали такива насочващи картинни податки, набожният зрител сигурно е влагал в дословната илюстрация едно или друго от различните смислови значения, формулирани от екзегетите, със специално ударение на един или друг елемент. За християните от ранната епоха „Жертвопринасянето на Исаак“ е било пример за помощта, която Бог оказва на душата в опасност, подобно на Ной при потопа, Даниил сред лъвовете и еврейските отроци в огнената пещ. То е било обещание за спасение чрез вярата, а и в образец за послушание към Бога.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

18

Художникът обаче е можел да прибави някой и друг детайл, подсказващ идеи, които не са били част от традиционната екзегеза и дори понякога са представлявали очебийно отклонение от текста. Така и в Суяк, Южна Франция, върху големия скулптуриран стълб от 12. век е изобразен ангел, носещ овена за жертвоприношението, въпреки че в Библията е казано, че овенът се появил по чудотворен начин в храста, а ортодоксалният коментар превърнал това чудо в предвестие за разпъването на Христос на кръста. Въвеждането на ангела, носещ овена, може да бъде обяснено с желанието на коментаторите рационалисти да отговорят на въпроса как овенът се е явил на мястото на жертвоприношението – въпрос, получил вече отговор от еврейските автори, които били размишлявали върху историята на този овен и предлагали две алтернативни обяснения: че той бил създаден през шестия ден на Сътворението и задържан на небето за този очакван случай, или че бил юничът на Авраамовото стадо, донесен от ангел Гавриил.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

19

И в двата случая присъствието на този детайл сочи, че макар някои теолози да са се занимавали главно с формалните и крайни причини при обяснението на големите знаменателни събития в Стария завет като префигурации на Новия, други, включително и художници, се интересували също така и от непосредствената, действена причина на чудото и използвали въображението си, за да добавят детайлите на такава причинна връзка, липсващи в библейския текст. В Суяк обаче тази умозрителна разработка на историята е отишла много по-далеч. Йот другата страна на стълба има три сцени една над друга, представящи момче, което се бори със стар мъж: в най-долната момчето се съпротивлява, във втората двамата се борят, а в най-горната момчето се покорява, но тук самият победител – старецът – бива погълнат от чудовище. Трите сцени могат да бъдат изтълкувани като свободна преработка на темата за Авраам и Исаак в борба между млад и стар мъж, може би баща и син – светска пародия с твърде сериозен смисъл.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

Romanesque Art

За съвременния човек, школуван в психоаналитичната литература, тези привнесени, измислени елементи имат символично значение и като проекции на разсъжденията относно бащи и синове, пренесени в анонимната светска сфера, навеждат на някои общи мисли за съпротивата и борбата, породени от историята на Авраам и Исаак. Но тълкувателят, който изхождал от убеждението, че всяко изображение в средновековната църква е в последна сметка част от една взаимосвързана система на религиозна символика, е бил склонен да разбира скулптурите на борещите се фигури като олицетворения на злото, разногласието и непослушанието, противопоставени на идеалното отношение между Авраам и Исаак, които в миг на ужасна тревога и вътрешно терзание са споходени от щастливо избавление.

МАЙЪР ШАПИРО: ДУМИ И КАРТИНИ

За буквалното и символичното тълкуване в илюстрациите на текстове

21

Romanesque Art Meyer Schapiro Selected Papers

Текстът е по: Майър Шапиро. Художник, общество, стил. Избрани студии и статии. София, Български художник, 1993, 337 с.; преводач: Никола Георгиев. Всички права на автора, издателя и преводача са запазени.

Оригинално заглавие: Meyer Schapiro. Selected Papers. New York, George Braziller, Inc. Publishers.

Презентацията е с образователна цел и е предназначена за студентите от НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, които изучават модул „Семиотика“.